

YLEISÖÄ SUOMALAISEN OOPERAN JUHLANÄYTÄNNÖSSÄ 19.11.1919. HELSINGIN KAUPUNGINMUSEO

ILONA VANHAKARTANO

Oopperamaa Suomi

Maaliskuun 24. päivänä vuonna 1852 Suomen autonomisen suuriruhtinaskunnan kulttuurielämässä kuohahti. Carl Ludvig Engelin suunnittelemaan teatteritaloon Helsingin Esplanadilla oli kokoontunut joukko jännittyneitä yleisöä ja vielä jännittyneempiä esiintyjä. Illan ohjelmassa oli ensi-ilta ja kaiken lisäksi kantaesitys: ensimmäinen suomalaisen säveltäjän säveltämä ooppera.

VALKYYYRIA 1904

RICHARD WAGNERIN OOPPEROITA ESITETTIIN HELSINGISSÄ 1900-LUVUN ALUSSA KAPELLIMESTARI ARMAS JÄRNEFELTIN ALOITTEESTA. JULISTE: SIBELIUS-MUSEON ARKISTO.

Eikä tässä vielä kaikki: Käsillä olevan oopperan tapahtumat sijoittuivat Suomeen, joten kyse oli kotimaista yleisöä kaikin tavoin puhuttelevasta teoksesta. Tarina Ruotsin kuningas Kaarle XI:n metsästysmatkasta Ahvenanmaalle, matkan aikana tapahtuneesta valtapoliittisesta vehkeilystä ja päivän pelastavasta suomalaisesta kalastajattaresta nostattivat yleisön isänmaalliseen hurmukseen. Suuret tunteet purkautuivat *Maamme*-lauluun, johon yleisö seisten puhkesi varsinaisen oopperaesityksen päätteeksi. Fredrik Pacius saattoi olla tyytyväinen: Hänen ensimmäinen oopperasävellyksensä, *Kaarle-kuninkaan metsästys*, oli selvästi menestys. Lisäsulan hattuunsa Pacius nappasi siitä, että *Kaarle-kuninkaan metsästys* myötä suomalainen ooppera – ainakin tavallaan – oli syntynyt.

Tällä hetkellä Suomi on kansainvälisessä vertailussa asukasmääränsä nähden hätkähdyttävän aktiivinen oopperamaa, ainakin mikäli katsotaan oopperasävellysten määrää. Viime vuosina Suomessa on ilmestynyt vuosittain noin 15 uutta kotimaista oopperasävellystä. Oopperasäveltämisen suosiota ei selitä yksin Paciuksen menestys miltei kahdensadan vuoden takaa. Välissä – ja jo ennen Paciusta – ehti tapahtua paljon muuta.

Ooppera saapuu Suomeen

Tiettävästi ensimmäinen oopperaesitys Suomessa tapahtui jo vuonna 1768. Silloin Carl Gottlieb Seuerlingin oopperaseurue Saksasta vieraili Turussa ja esitti oletettavasti kohta-

uksia saksalaisen Johann Theilen oopperasta *Adam und Eva*. Seuraavina vuosina Suomessa vieraili useita kiertäviä, yleensä keskieuropalaisia oopperaseurueita, jotka matkallaan Tukholmasta Pietariin tai toisinpäin pysähtyivät esiintymään Turussa, Helsingissä ja Viipurissa.

Kotimaisin voimin toteutetut oopperaesitykset saivat alkunsa Turussa keväällä 1827, kun Turun Soitannollinen Seura esitti muutamia oopperoita. Ilmeisesti ohjelmassa oli ainakin Nicolas Dalayracin *La maison isolée*. Viipurissa esitettiin vuonna 1829 kotimaisin voimin Carl Maria von Weberin *Taika-ampuja* ja Helsingissä 1849 Gioacchino Rossinin *Sevillan parturi*. Ooppera alkoi vähitellen lajityyppinä juurtua suomalaisiin teattereihin, taiteilijoihin ja yleisöön.

Kun oopperaa alettiin Suomessa 1800-luvun alkupuoliskolla tuottaa, tuotannot lepäsivät monin tavoin epävarmalla pohjalla. Olemassa ei vielä ollut oopperaa säännöllisesti tuottavia tai edes rahoitettavia instituutioita. Näin ollen tuotannot laitettiin kasaan ihminen kerrallaan, usein harrastelijavoimin. Myös *Kaarle-kuninkaan metsästyksen* ensiesitykset toteutti suurimmaksi osaksi amatöörimuusikoista koostuva, oman innostuksensa ajama joukko. Oopperatyöryhmien palkat riippuivat suoraan lipputuloista tai yksityisten mesenaattien mielenliikkeistä. Esitykset aikataulutettiin sen mukaan, milloin kyseiseen tuotantoon sopiva, sitä varten erikseen vuokrattava teatterirakennus ja tarvittavat muusikot, lavastajat ja muut työryhmän jäsenet sattuivat olemaan vapaana. Usein harjoitteluaikaa jäi niin vähän, että eri kansallisuksia edustavat solistit eivät ehtineet oppia teoksen tekstiä toivotulla esityskielellä, joten oopperaesityksissä oli tavallista kuulla yhden solistin laulavan osansa esimerkiksi italiaksi ja muiden ruotsiksi. Kaiken tämän lisäksi oopperaprojektin johtajan tuli toivoa, että esitys ei menisi taloudellisesti ainakaan kovin pahasti tappiolle.

Siirtyminen kohti kotimaisen oopperan institutionalisoitumista käynnistyi vuonna 1873, kun suomalaisen teatterin johtaja Kaarlo Bergbom perusti teatterin lauluosaston, Suomalaisen oopperan. Talousvaikeuksista kärsivä ooppera kuitenkin lakkautettiin vain kuusi vuotta myöhemmin. Lyhyestä toiminta-ajastaan huolimatta se ehti järjestää noin 450 esitystä. *Kotimainen ooppera - Inhemska operan* perustettiin vuonna 1911, kun varakas musiikista kiinnostunut mesenaatti Edvard Fazer sekä säveltäjä Oskar Merikanto ja oopperalaulajat Aino Ackté, William Hammar, Eino Rautavaara ja Wäinö Sola ryhtyivät toimeen. Instituution nimi vaihdettiin myöhemmin *Suomalaiseksi Oopperaksi*, sitten *Suomen Kansallisoopperaksi* ja lopulta *Suomen kansallisoopperaksi ja -balletiksi*. Kansallisooppera on edelleen Suomen ainoa varsinainen oopperatalo. Sen lisäksi oopperaa tuottavat Suomessa tällä hetkellä kunnalliset teatterit, erilaiset oopperayhdistykset, kuorot ja oppilaitokset.

Ensimmäiset suomalaiset oopperasävellykset

Fredrik Paciuksen *Kaarle kuninkaan metsästyksen* -oopperaa pidetään yleensä ensimmäisenä suomalaisena oopperasävellyksenä. Totta on toki sekin, että Pacius oli alun perin saksalainen, eivätkä kaikki suomalaiset riemastuneet hänen maineestaan juuri suomalaisena säveltäjänä. Esimerkiksi *Finlands Allmänna Tidning* kirjoitti *Kaarle kuninkaan metsästyksen* olevan selvästi saksalainen, "lainattu herkku", josta suomalaiset innostuivat turhaan. Suomen vaikutus Paciukseen ja vastaavasti hänen positiivinen vaikutuksensa Suomen musiikkilämään ovat kuitenkin kiistattomia: Pacius asui suurimman osan elämästään Suomessa, edisti merkittävästi Helsingin musiikkilämää ja sävelsi useita suomalaisisänmaallisia teoksia.

Toisinaan Paciuksen kanssa ensimmäisen

POHJAN NEITI 1908

ENSIMMÄINEN SUOMENKIELINEN OOPPERA, OSKAR MERIKANNON POHJAN NEITI, KANTAESITETTIIN
VIIPURIN LAULUJUHLILLA 1908. ROOLEISSA MM. ABRAHAM OJANPERÄ JA ALEXANDRA AHNGER.
KUVA: SIBELIUS-MUSEON ARKISTO.

DANIEL HJORT 1910

SELIM PALMGRENIN AINO OOPPERA, DANIEL HJORT, KANTAESITETTIIN TURUN RUOTSALAISSA TEATTERISSA
1910. ROOLEISSA MM. MAIKKI JÄRNEFELT JA WILLIAM HAMMAR. KUVA: SIBELIUS-MUSEON ARKISTO.

suomalaisen oopperasäveltäjän tittelistä kilpailee Uudessakaupungissa syntynyt Bernhard Henrik Crusell, jonka ooppera *Pieni orjatar* esitettiin jo vuonna 1824. Crusell teki elämäntyönsä Tukholmassa, jossa oopperakin kantaesitettiin, eikä oopperan aiheella ole Suomen kanssa mitään tekemistä. Ehkäpä näiden seikkojen vuoksi Crusell ei ole toistaiseksi löytänyt paikkaansa suomalaisen oopperahistorian kaanonissa.

Paciuksenkaan suosio ei jäänyt ikuisiksi. Hänen toinen oopperansa vuodelta 1887, *Die Loreley*, ei herättänyt yleisössä eikä edes jälkipolvissa erityistä kiinnostusta.

Kaarle-kuninkaan metsästyksen teksti, eli libretto, oli Zacharias Topeliuksen kirjoittama ja ruotsinkielinen. Ensimmäinen suomenkielinen, Suomessa sävelletty ooppera syntyi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran järjestämän kilpailun tuloksena. Kilpailun voittajateos, Oskar Merikannon säveltämä *Pohjan neiti*, kantaesitettiin vuonna 1908 Viipurin laulujuhli-la. Oopperan saaminen säveltäjän työpöydältä lavalle yleisön eteen ei ollut itsestäänselvyys, sillä SKS:n sävellyskilpailu järjestettiin jo vuonna 1898. Meni siis yli kymmenen vuotta, ennen kuin Merikanto sai tässä artikkelissa aiemmin kuvatun aikataulu- ja ihmispalapelien ratkaisua ja pystyi sietämään oopperansa esillepallon taloudellisen epävarmuuden. Kun *Pohjan neiti* esitettiin vuoden 1908 marraskuussa Kansallisteatterissa, Merikanto jäi esityksistä taloudellisesti jopa hieman voitolle.

Taloudellisten näkökulmien merkityksestä jotakin kertoo se, että SKS järjesti oopperasävellyskilpailunsa ensimmäistä kertaa jo vuonna 1891. Silloin kukaan ei osallistunut kilpailuun kenties palkintorahasumman pienuuden vuoksi. Summaa kasvatettiin vuoden 1898 kilpailua varten, mutta Merikanto oli silti kilpailun ainoa osallistuja. Jonkinlaisen innostuksen kilpailu ja Merikannon pieni menestys kuitenkin sytyttivät, sillä vuoden 1908 jälkeen

Suomessa on ilmestynyt uusia oopperoita miltei vuosittain. Esimerkiksi Erkki Melartin sai *Aino*-oopperansa valmiiksi vuonna 1909 ja Selim Palmgrenin *Daniel Hjort* kantaesitettiin vuonna 1910.

Myös kansallissäveltäjä Jean Sibelius sävelsi uransa aikana yhden oopperan. Yksinäytöksinen, ruotsinkielinen pienoisooppera *Neito tornissa* kantaesitettiin marraskuussa 1896. Sibelius ei kuitenkaan ollut tyytyväinen sävellykseensä ja pian kantaesityksen jälkeen kielsi sen esittämisen tehdäkseen korjauksia. Korjaukset jäivät tekemättä, mutta vuonna 1900 Sibelius johti osia oopperasta konsertissa Turussa. Seuraavan kerran ooppera esitettiin vasta 1980-luvulla, eikä se tekijänsä kansainvälisestäkin nimekkyydestä huolimatta ole vakiintunut oopperatalojen ohjelmistoihin.

Karvalakkiooppera, suomalainen erikoisuus

Vuosi 1975 oli merkittävä suomalaisen oopperataiteen historiassa. Silloin kantaesityksensä saivat sekä Aulis Sallisen *Ratsumies* että Joonas Kokkosen *Viimeiset kiusaukset*. Näitä ja Sallisen *Punainen viiva* -oopperaa (1978) kutsutaan usein karvalakkioopperoiksi. Alun perin nimityksellä haluttiin arvostella teosten sävelkieltä, jonka modernin musiikin ystävät kokivat vanhanaikaiseksi ja liian perinteiseksi. Myöhemmin nimityksestä on tullut neutraali.

Karvalakkioopperoiden musiikki on vapautonaalista eli - vapaasti kuvailtuna - ei aivan perinteistä mutta kuitenkin harmonisesti ymmärrettävää. Niiden tarinat sijoittuvat menneiden vuosien maaseutuyhteisöön. Oopperoiden päähenkilöt ovat yhteiskunnallisesti heikossa asemassa eivätkä jaloja, kansallisromanttisia sankareita. Yleisö koki karvalakkioopperoiden juonet, ympäristöt sekä hahmot samaistuttaviksi ja musiikin ymmärrettäväksi. Ehkäpä karvalakkioopperat pystyivät riisumaan oop-

LA NAVARRAISE 1911

SUOMEN KANSALLISOOPPERAN EDELTÄJÄN, KOTIMAISEN OOPPERAN, AVAJAISISSA VUONNA 1911

ESITETTIIN MUUN MUASSA JULES MASSENET'N NAVARRATAR. ROOLEISSA MM. AINO ACKTÉ JA WÄINÖ

SOLA. KUVA: SIBELIUS-MUSEON ARKISTO.

perataiteesta sellaista mahtipontisuutta ja vaikeasti lähestyttävyyttä, joita oopperaan usein stereotyyppisesti liitetään. Karvalakkioopperat onnistuivatkin houkuttelemaan paljon uutta yleisöä oopperan pariin, kun yleisen kiinnostuksen lisäksi *Viimeiset kiusaukset* vetosi erityisesti uskonnollisiin tahoihin ja *Punainen viiva* poliittiseen vasemmistoon.

Karvalakkioopperoiden ja niiden saaman menestyksen seurauksena syntyi niin sanottu oopperabuumi - valtava oopperaan kohdistuva into ja kiinnostus, joka vaikuttaa ainakin sävellysmäärien perusteella kantavan edelleen. Karvalakkioopperat olivat suurimmat mutta eivät ainoat voimat buumin taustalla. Myös esimerkiksi säveltäjä Ilkka Kuusisto kiinnostui oopperasäveltämisestä 1970-luvulla. Kuusiston *Muumiooppera* - yksi ensimmäisistä suomalaisista lapsille suunnatuista oopperoista - kantaesitettiin vuonna 1974, eikä sen suosiolle näy vielääkään loppua. Muumioopperan jälkeen Kuusisto sävelsikin vielä 15 muuta oopperaa.

Kiinnostus karvalakkioopperoihin ei jäänyt Suomen rajojen sisään. *Viimeiset kiusaukset* ja *Punainen viiva* on esitetty esimerkiksi New Yorkin Metropolitanissa.

Kuninkaallisista putkiasentajiin

Vaikka ooppera usein stereotyyppitellään vanhanaikaiseksi taidemuodoksi, suomalaiset viime vuosina ilmestyneet oopperasävellykset ovat hyvin kiinnittyneitä ajankohtaisiin aiheisiin. Kuten aiemminkin, moni nykyooppera perustuu jo olemassa oleviin tarinoihin - käytännössä kirjoihin tai näytelmiin - mutta valitut aiheet ovat muuttuneet aiempaa arkisemmiksi. Suomessa oopperan keinoin onkin viime vuosina käsitelty muun muassa ilmastonmuutosta, syrjäytymiskokemuksia, kuntaliitosta ja putkiremonttia. Kun oopperalavalle ovat päässeet myös muumit ja Koiramäki-kirjoista tutut hahmot, suomalaisten oopperasä-

vellyksaiheiden monipuolisuutta voi vain ihailia.

Suomessa, niin kuin monissa muissakin maissa, oopperasta on myös tullut tapa juhlistaa tasavuosia historiallisista tapahtumista. Tasavuosijuhliin on sävelletty muun muassa Jyrki Linjaman *Kolme kirjettä Laestadiukselle* (reformaatio 500 vuotta), Mikko Heiniön ruotsinkielinen ooppera *Riddaren och draken* (Turun tuomiokirkko 700 vuotta) sekä Olli Kortekankaan *Isän tyttö* (Eduskunta 100 vuotta). Ooppera katsotaan siis edelleen sopivaksi tavaksi juhlistaa saavutuksia kulttuurin keinoin.

Tällä hetkellä kansainvälisesti tunnetuin suomalainen oopperasäveltäjä lienee Kaija Saariaho. Sallisen ja Kokkosen nimet tunnetaan Suomen ulkopuolellakin, mutta kovin moni muu suomalainen säveltäjä ei ole saanut teoksiaan suurten ulkomaisten oopperatalojen ohjelmistoon. Kotimaisessakin ohjelmistossa painottuvat oopperataiteen klassikot - Verdi, Wagner, Puccini ja niin edelleen - eikä etenkään uusien kotimaisten teosten ole helppo saada läpimurtoa. Tämä on toki ymmärrettävää, sillä kun oopperan tuottaminen lähtökohtaisesti on kallista, on houkuttelevampaa panostaa taloudellisesti niin sanotusti varmoihin tapauksiin eli sellaisiin oopperoihin, jotka ovat säilyttäneet suosionsa jo vuosikymmenten ajan ja oletettavasti edelleen houkuttelevat yleisöä sekä sitä myötä lipputuloloja. Vaikka Suomessa siis sävelletään verrattain paljon oopperaa, suuri osa uusista teoksista jää kantaesityksiksi.

Näistä haasteista huolimatta suomalainen oopperasävellystahti vaikuttaa pysyvän edelleen reippaana. Toivottavasti uusille teoksille annetaan myös mahdollisuus löytää yleisönsä.

KIRJOITTAJA

ILONA VANHAKARTANO

KOKOELMA-AMANUENSSI, SIBELIUS-MUSEO

RATSUMIES 1975

ENSIMMÄINEN KARVALAKKIOOPPERA, AULIS SALLISEN RATSUMIES, SAI ENSI-ILTANSA SAVONLINNAN OOPPERAJUHLILLA 1975. KUVA: SIBELIUS-MUSEON ARKISTO.

KIRJALLISUUTTA

Lehtonen, Tiina-Maija & Hako, Pekka (toim.), *Kuninkaasta kuninkaaseen eli suomalaisen oopperan tarina*. 1987.
Lampila, Hannu-Ilari, *Suomalainen ooppera*. 1997.

Heiniö, Mikko, *Karvalakki kansakunnan kaapin päällä. Kansalliset attributit Joonas Kokkosen ja Aulis Sallisen oopperoiden julkisuuskuussa 1975–1985*. 1999.

Hautsalo, Liisamajja, "Gene technology, local heroes and pipe and drain renovations - Finland is producing new operas like never before". 2018.

Nyman, Inka-Maria, "Digital högkultur? Opera och konstruktionen av svenskhet i Finland". 2024.

Savolainen, Pentti, *Ooppera suomalaisen kulttuuri-identiteetin rakentajana*. 1999.